

Шершньова О.А.*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН УТРИМАННЯ (АЛЕМЕНТУВАННЯ): ТЕРМІНОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

В даній статті автор розглядає термінологічну проблему відносин утримання (алементування) в сімейному праві України. Вивчається правовий досвід зарубіжних країн та різні концепції тлумачення утримання і аліментів. На підставі аналізу законодавства і правової доктрини пропонується авторське тлумачення основних дефініцій і області для їх застосування.

Ключові слова: зобов'язання з утримання, аліменти, утриманці, добровільне виконання, кошти на утримання.

In the article author examines the problem of application of maintenance terminology in the Ukraine's family law. Also experience of foreign countries and different concepts of giving the constructions on maintenance and alimony had been examined. Author offers own interpretation of the main definitions, based on the analysis of legislation and family law doctrine.

Keywords: maintenance obligation, alimony, dependents, voluntary discharge of duties, allowance.

В настоящей статье рассматривается проблема применения терминологии, употребляемой к отношениям содержания (алиментирования) в семейном праве Украины. Изучается правовой опыт зарубежных стран и различные концепции толкования содержания и алиментов. На основании анализа законодательства и правовой доктрины предлагается авторское толкование основных дефиниций и области их применения.

Ключевые слова: обязанность по содержанию, алименты, иждивенцы, добровольное исполнение, средства на содержание.

Постановка проблеми. Аліментні правовідносини можуть існувати між будь-якими членами сім'ї, однак, аліментне зобов'язання існуватиме лише між суб'єктами, чітко визначеними законом. Проведення наукового дослідження в рамках заявленої тематики вимагає більш детального вивчення проблеми співвідношення понять «аліменти», «утримання» та «аліментне обов'язання».

Аналіз досліджень та публікацій. Вагомий внесок у дослідження інституту утримання (алементування) зробили такі вчені як Н. Єршова, З. Ромовська, В. Рясенцев, С. Фурса, А. Пергамент, М. Масевич та ін.

Мета статті – дослідити проблему застосування термінології, яка існує в площині відносин утримання, в сімейному та цивільному праві. Вивчити правовий досвід зарубіжних країн, концепції тлумачення поняття утримання та аліментів. На підставі аналізу законодавства і правової доктрини виробити власне тлумачення основних дефініцій.

* здобувач кафедри міжнародного приватного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник: проф. Довгерт А. С.

Виклад основного матеріалу. В сімейних правовідносинах право на утримання виступає в якості суб'єктивного права члена сім'ї на утримання (алементування) з боку інших членів сім'ї [1, с. 11]. Оригінальний переклад терміну «аліменти» походить від лат. *alimentum* – їжа, утримання, проте, тлумачення цього поняття в рамках сімейно-правової науки породжує безліч визначень. До першої групи умовно віднесемо прихильників широкого тлумачення аліментів. Так, Н. М. Єршова під аліментами розуміє «засоби на утримання, котрі одна особа зобов'язана надати іншій особі у відповідності з нормами законодавства про шлюб та сім'ю» [2, с. 90]. В даному випадку автор дає узагальнене визначення, віддаючи належне законодавцю уточнювати суб'єктний склад таких відносин, навіть не пов'язуючи їх у визначенні із сімейними. Визначення В. І. Бошко «утримання, що надається на підставі закону або за власним бажанням однією особою іншій» [3, с. 91] навряд чи можна вважати вдалим. В усякому разі варто було б замінити словосполучення «за власним бажанням» на «добровільно». Я. М. Шевченко розуміє під аліментами «матеріальне утримання, що надається однією особою іншій на умовах, встановлених сімейним законодавством або згодою сторін», причому платником, на думку автора визначення, може бути лише дієздатна фізична особа [4, с. 40]. Варто погодитись з опонентом такої думки, З. В. Ромовською, яка вважає обов'язок матері, батька не залежним від рівня їхньої дієздатності: за позовом матері суд постановить рішення про стягнення аліментів, наприклад, з пенсії та інших доходів батька [5, с. 380]. По-друге, таке визначення дає можливість сприймати аліменти в якості благ, котрі один член родини повинен надати непрацездатному члену сім'ї, що призначені для життєзабезпечення останнього. Так, широке тлумачення аліментів може охоплювати не тільки грошові кошти, що виплачуються на підставі судового рішення або нотаріально засвідченої угоди, але й інші різноманітні форми забезпечення непрацездатних членів сім'ї. У випадку утримання батьками власних дітей це можуть бути, приміром, одежа, лікування і т.п.

Іншу групу утворюють прихильники тлумачення аліментів в якості коштів: «це кошти, надані у визначених законом випадках одними особами на утримання інших, які потребують матеріальної допомоги» [6, с. 96-97]. На перший погляд, опоненти такої точки зору могли б заперечити, наполягаючи на існуванні не тільки грошової, а й натуральної форми аліментів. Між іншим, С. Я. Фурса, виходячи із спільного аналізу ч.2 та 3 ст. 181 Сімейного кодексу (далі – СКУ), вважає аліментами «суму, що має виплачувати той з батьків, який проживає окремо від дитини», а саме поняття аліменти пов'язує з рішенням суду [7, с. 560]. В цілому, можна погодитись з такою думкою, адже, виходячи зі змісту ст. 181 СКУ, здійснення утримання в грошовій чи натуральній формі стосується виключно виконання обов'язку з утримання.

У вітчизняній юридичній лексиці поняття «аліменти» вперше з'являється в Кодексі 1926 р., в розділі під назвою «Стягнення утримання (аліментів) з членів сільського господарства (двору)» [5, с. 207]. Стаття 31 Кодексу 1926 р. оперує словосполученням «кошти на утримання дитини (аліменти)». В сучасному розумінні термін «аліменти» з'явився в Указі Президії Верховної Ради УРСР від 15.09.1945 р. Кодекс 1969 р. використовує даний термін як самостійно, так і в парі – «утримання (аліменти)». Відповідна глава Кодексу 1969 р. називалась «Аліментні обов'язки батьків і дітей», проте, починалась вона із ст. 80 «Обов'язок батьків утримувати своїх дітей» [5, с. 208].

Зазначимо, що характерним для кодексів радянської доби, враховуючи чинний СКУ, залишається використання терміну «аліменти» у словосполученні зі «сплачуються», «стягуються». Відповідно, під «аліментами» законодавець розуміє грошову суму [8, с. 34]. Такої ж думки притримується З. В. Ромовська, яка вважає, що даний термін застосову-

ється до відносин, де стабільність порушена і в поєднанні із «присуджені», «стягнення» [5, с. 208]. За цією логікою поняття утримання має відображати звичний розвиток подій, коли батьки утримують дитину без тиску закону чи рішення суду. Водночас таке тлумачення не зовсім відповідає сенсу ст.ст. 77 та 181 СКУ, де зазначено: «за домовленістю утримання може надаватись як у грошовій, так і в натуральній формі». До того ж, права і обов'язки з утримання виникають також на підставі договору довічного утримання та спадкового договору, що свідчить і про цивільно-правову природу терміну «утримання».

Поняттям «утримання» законодавець також оперує і в площині цивільно-правової та адміністративної відповідальності. Аналізуючи норми чинного законодавства можна дійти висновку, що утримання – це різновид юридичного стану, згідно з яким встановлені законом особи за певних умов можуть набувати матеріальних благ у вигляді: сплати пенсії при втраті годувальника (ст.ст. 37-42 Закону України «Про пенсійне забезпечення» від 05.11.1991р.); відшкодуванні шкоди, завданої смертю потерпілого (ст. 1200 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 р. (далі – ЦКУ); сплати аліментів (ст.ст. 75-91, 180-206 СКУ); права на спадкування у п'яту чергу при спадкуванні за законом (ч. 2 ст. 1265 ЦКУ). Утриманці мають право на відшкодування шкоди в разі смерті особи, яка їх утримувала. Зокрема, відповідно до ст. 1200 ЦКУ в разі смерті потерпілого право на відшкодування шкоди мають наступні утриманці:

1. непрацездатні особи, які були на його утриманні або мали на день його смерті право на одержання від нього утримання, а також дитина потерпілого, народжена після його смерті;
2. також шкода відшкодовується чоловікові, дружині, батькам (усиновлювачам), які досягли пенсійного віку, встановленого законом, – довічно;
3. інвалідам – на строк їх інвалідності;
4. одному з батьків (усиновлювачів) або другому з подружжя чи іншому членові сім'ї незалежно від віку і працездатності, якщо вони не працюють і здійснюють догляд за: дітьми, братами, сестрами, внуками померлого, – до досягнення ними чотирнадцяти років;
5. іншим непрацездатним особам, які були на утриманні потерпілого, – протягом п'яти років після його смерті.

Аліментне зобов'язання як різновид сімейного правовідношення не може існувати поза юридичною формою, і, відповідно, має свої особливості. Ставлення науковців до даного виду сімейних правовідносин неоднозначне. Через те, що законом передбачений термін «аліментний обов'язок» (обов'язок з утримання), а не «аліментне зобов'язання», окремі автори ставлять під сумнів використання останнього. Іноді така термінологія пов'язується з цивільними зобов'язаннями [2, с. 19; 9, с. 6]. Щодо самого визначення аліментних зобов'язань – думки вчених-цивілістів значно різняться між собою. Так, Є. М. Ворожейкін пропонує розуміти під аліментами будь-яку допомогу одного члена сім'ї іншому [10, с. 75], не дивно, що таке тлумачення свого часу спричинило хвилю критики в юридичній літературі. Водночас такі вчені, як Н. М. Єршова, О. С. Іоффе, М. Г. Масевич дають вузьке тлумачення аліментів і розглядають аліментне зобов'язання в контексті порушення нормальних сімейних зв'язків, коли утримання не надається на добровільній основі [11, с. 27; 12, с. 260; 13, с. 88].

На нашу думку, досить вдалим є визначення О. Й. Пергамент, яка розуміє під аліментним зобов'язанням «встановлений законом обов'язок одного члена сім'ї надавати матеріальну допомогу іншому чи іншим членам сім'ї являється зобов'язанням, встановленим законом» [9, с. 20]. В даному випадку справедливо обстоюється позиція відокрем-

леності цих відносин від цивільно-правових зобов'язальних відносин. Відповідно, якщо зобов'язана особа безпосередньо не утримує члена своєї родини, який має право на утримання (тобто не надає йому необхідне харчування, одяг, не забезпечує житлом і т.п.), вона повинна виплачувати кошти на його утримання, тобто, аліменти. Однак, окремої уваги заслуговує тлумачення аліментного зобов'язання як «правовідношення, в якому одна сторона зобов'язана за наявності передбачених законом умов, утримувати іншу сторону, члена своєї сім'ї чи родича, а остання вправі вимагати виконання даного обов'язку» [14, с. 9]. З огляду на те, що таке визначення виходить за рамки його сприйняття з позиції виключно обов'язку однієї із сторін, та розкриває суб'єктний склад правовідносин, вважаємо його найбільш вдалим з усіх і таким, що відповідає нормам чинного законодавства.

Водночас в доктрині сімейного права досі триває дискусія з приводу можливості отождоження понять «утримання» і «аліментів». Автор приєднується до вчених, котрі вказують на фактичне використання законодавцем обох термінів в якості синонімів: в сімейному кодексі термін «аліменти» вживається в тому значенні, що і «кошти на утримання» або «утримання» [15, с. 111; 5, с. 72; 16, с. 148]. Щоправда, згодом до поняття «аліментів» практика включає тільки утримання, яке надавалось згідно з законом члену сім'ї. Також до аліментних зобов'язань не відносяться положення цивільного права, які передбачають примусове виконання покладеного обов'язку тільки у випадку його неналежного здійснення, тому що, не відбивають специфіки аліментних зобов'язань [5, с. 71].

Аналіз окремих положень чинного законодавства, зокрема ч. 2 ст. 75 СКУ, красномовно свідчить, що сам законодавець чітко не розрізняє обидва поняття, вкладаючи в них однаковий зміст – засоби для існування члена сім'ї. Проте, більш детальне вивчення автором положень СКУ, що регулюють відносини утримання батьків і дітей, все-таки дозволило встановити певну логіку нормативного використання відповідної термінології. Так, законодавець вживає поняття «аліменти», зокрема аліменти на дитину, дотримуючись певної логіки, а саме, переважно пов'язуючи його з: 1) судовим рішенням; 2) вільним волевиявленням платника (заявою про відрахування коштів); 3) договором, укладеним з дотриманням письмової та нотаріальної форми, який в разі невиконання прирівнюватиметься до виконавчого листа.

Звернімося до практики зарубіжних країн. Так, в судовій та правозастосовній практиці Сполучених Штатів Америки існує чітке розмежування понять: «утримання» в широкому значенні відповідає термін *maintenance* і вживається в контексті відносин утримання та, зокрема, утримання подружжя (*alimony*). Для позначення відносин з утримання дитини законодавець обирає термін *child support*, що означає «встановлений законом обов'язок батьків здійснювати економічне забезпечення власних дітей, включаючи освіту, забезпечений цивільно-правовими та кримінальними санкціями» [17, с. 700-703]. Судова практика свідчить, що таке тлумачення виплати аліментів на дітей носить узагальнюючий характер, акцентуючи особливу увагу на забезпеченні дитини освітою [18, с. 729].

Законодавство Ізраїлю розглядає обов'язок з утримання дитини одним із батьків як «фінансовий обов'язок, який витікає з договірних відносин» [19, с. 526]. Очевидно, мова йде про концептуальне отождоження відносин батьків по утримання дитини з договірними. Згідно із законом Канади під аліментами слід розуміти «періодичні виплати, сплачувані на підставі закону чи судового рішення компетентного суду або письмової угоди про утримання» [20]. Таке тлумачення надто буквальне і заслуговує критики, адже, якщо вдасться до повного отождоження понять в якості періодичних виплат, то такий обов'язок завжди виникає на підставі закону, а судові рішення чи письмова угода лише засвідчують примусовий чи добровільний порядок виконання самого обов'язку.

Висновки. В процесі вивчення правового регулювання аліментного зобов'язання, зокрема, батьків щодо їхніх дітей, не було виявлено однаковості та чіткого визначення основних дефініцій, якими найчастіше оперують вчені в даному аспекті доктрини сімейного права. Виявлена розбіжність в підходах, нормативному використанні термінології, що красномовно свідчить про існування проблеми застосування до одних і тих самих категорій різних понять. Тому в науці сімейного права часто під «утриманням» одночасно розуміють стягнення аліментів і надання утримання. Тлумачення цього поняття в рамках сімейно-правової науки породжує безліч визначень. Думки авторів розходяться: одні отожднюють аліменти з утриманням, інші – з коштами.

З'ясовано, що характерним для кодексів радянської доби, враховуючи чинний СКУ, є розуміння під аліментами грошової суми. Проте, для законодавця існує певна «пріоритетність» для вживання одного чи іншого терміну залежно від ситуації. Водночас, в кодексах 1926, 1945, 1969, 2003 рр. поняття «аліментів» і «утримання» все-таки не розмежовані і традиційно залишаються тотожними, відсутні чіткі критерії, які б дозволяли розмежувати в рамках сімейного права термін «утримання», як більш широке за змістом поняття, від терміну «аліменти». Тому, з урахуванням положень СКУ в основу концепції аlementування членів сім'ї може бути покладена одна з двох ідей. Перша засновується на повному ототожненні обов'язку з утримання і обов'язку аlementування, що не виключає розмежування понять «утримання» і «аlementування» в залежності від конкретної випадків (ситуацій) їх використання. Друга – на визначенні аліментами такого утримання, яке надається виключно на підставі судового рішення або угоди про виплату аліментів, однак при цьому ні судові рішення, ні угода про аліменти не повинні вважатись підставою виникнення аліментного зобов'язання. Автор виконує дослідження, виходячи з першої ідеї.

Аналізуючи норми чинного законодавства з утримання можна дійти висновку, що утриманці – це непрацездатні особи, що з об'єктивних причин не можуть забезпечувати себе за рахунок власної праці, і наділені гарантованим державою правом на життєзабезпечення за рахунок інших осіб. Автор статті дійшов висновку, що ототожнення в сфері його дії «обов'язку з утримання» і «аліментного зобов'язання» в більшій мірі відповідає чинному законодавству і суті права членів сім'ї на утримання. Пропонується визначення аліментного зобов'язання – це сімейно-правовий зв'язок, що виникає з настанням передбачених законом підстав, внаслідок якого одна сторона зобов'язана утримувати (аlementувати) іншу сторону, а остання уповноважена вимагати надання такого утримання (аліментів).

Вивчення досвіду зарубіжних країн, показало, що концепція тлумачення утримання (аліментів) в судовій та правозастосовній практиці окремих країн сприймається по-різному. Так, в одних державах, на відміну від України, існує чітке розмежування визначень утримання та аліментів. Окремі країни, на кшталт Ізраїлю, концептуально ототожнюють відносини батьків по утриманню дитини з договірними відносинами; інші – сприймають аліменти виключно в якості коштів. Враховуючи вітчизняний та зарубіжний досвід дається вузьке тлумачення поняття аліментів, яке охоплює переважно грошові кошти: це періодичні виплати, сплачувані на підставі закону зобов'язаною особою на користь іншої особи, в порядку, визначеному законом, рішенням суду або угодою про утримання.

Список використаних джерел

1. Косова О. Ю. Семейно-правовое регулирование отношений по предоставлению содержания членам семьи / Автореф... дисс. канд. юрид. наук. / О. Ю.Косова. – М., 2005. – 23 с.

2. Ершова Н. М. Имущественные правоотношения в семье / Н. М. Ершова – М.: Наука, 1979. – 160 с.
3. Бошко В. И. Очерки советского семейного права. / В. И. Бошко. – Переработ. и доп. д.ю.н., проф. Рясенцевым В. А. - Государственное издательство политической литературы УССР. – К., 1952. – 371 с.
4. Енциклопедія цивільного права України / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; відп. ред. Я. М. Шевченко. – К.: Ін Юре, 2009. – 952 с.
5. Ромовська З. В. Українське сімейне право: підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / З. В. Ромовська. – К.: Правова єдність, 2009. – 500 с.
6. Юридична енциклопедія. Під ред. Шемшученко С. Ю. Т.1. / С. Ю. Шемшученко – К.: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана. – 1998. – 241 с.
7. Сімейне право: Нотаріат Адвокатура Суд: Наук.-практ. посіб. з інформ. додатком на лазерному носії: У 2 кн. / Драгнєвич Л. Ю., Пульнева О. С., Фурса Є. І., Фурса С. Я. та ін. / За заг. ред. С. Я. Фурси. – К.: Видавець Фурса С. Я., 2005. – Кн. 1 – 896 с.
8. Андрущенко Т. Особливості укладення аліментного договору між колишнім подружжям // Т. Андрущенко. – К.: Підприємництво, господарство і право. – № 3, 2012. – С. 33-35.
9. Пергамент А. И. Алиментные обязательства по советскому праву / А. И. Пергамент – М.: Госюриздат, 1951. – 167 с.